

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/1

Dinler Tarihi Araştırmaları-I

(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61203
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA

1998

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ
Necatibey Cad. No. 18/16 Kızılay-ANKARA

Yayın No: 1
ISBN: 975-94505-0-X

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşl etmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanıp basılmıştır.
(0.312) 425 27 75 Fax: 417 00 03

GÜNÜMÜZDE BATIDA DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI

Prof. Dr. Ö. Faruk HARMAN^(*)

Dinler Tarihi çalışmaları Batı'da ilmî anlamda XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamış; isim, konu ve metod problemleri zamanla aşılarak müstakil bir ilim dalı hüviyeti kazanmış ve bu alandaki çalışmalar gittikçe artarak günümüze kadar gelmiştir.

Dinler Tarihi çalışmalarının günümüzdeki durumunu ortaya koymadan önce, bugünü daha iyi anlayabilmek için geçmişi kısaca özetlemekte fayda vardır.

Dinler Biliminin (Science Des Religions) Doğuşu

XVIII ve XIX. asırlarda Beşerî ilimler adını alan bilgi dalının gelişmesi çevresinde üç araştırma eksenini oluşturdu ki bunlar bilim, biyoloji, kültür ve tarihtir (İlk eksen olan bilim, matematik, fizik ve mekanik'ten oluşmakta, ikinci eksen olan biyoloji ise zooloji, antropoloji ve paleontoloji'yi kapsıyor, XIX. yüzyılda prehistoire (tarih öncesi)in keşfi de buna ekleniyordu) Üçüncü eksen olan kültür ve tarih ise daha sonra beşerî ilimler" adını almıştır.

XVI. yüzyıl, iki belirleyici olaya tanıklık eder: Hıristiyanlık içindeki bölünme ve yeni dünyaların keşfi. Bu iki olay, din üzerine yeni düşünceyi ortaya çıkardı ki bu düşünce resmî ve teolojik bakış açısını bırakarak Greko-romen mitleriyle, Mısır ve Fenike ilahlarına yöneliyordu.

XVII. yüzyılda bu hareket iyice netleşti. Cizvitlerin misyonerlik faaliyeti Çin, Hint ve Kuzey Amerika kültürlerine açıldı. 1663'te Paris'te kurulan Académie des Inscriptions et Belles Lettres, antik din ve mitlere yöneltti.

XVIII. yüzyıl önemli bir merhaleyi teşkil eder. 1725'te Vico Scienza Nuova'yı neşreder. 1724'te J. F. Lafitau "Moeurs des sauvages américains" adlı iki cilt eserini yayınlar. 1760'ta Charles de Brosses "Du culte des dieux fétiches"i neşrediyor ve Lafitau'nun mukayese metodunu kullanıyordu.

XVIII. asrın sonunda Almanya'da Aufklärung'a karşı kuvvetli bir reaksiyon ortaya çıktı. Bu irrasyonel'i yani duyguyu, arzu ve hayâlin rolünü bildiren Sturm und Drang hareketiydi. J. G. Herder tabiatın, Tanrı'nın insanlara konuştuğu dil, mitolojinin de bir dünya görüşü olduğunu ifade ediyordu. O,

(*) M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Aelteste Urkunde des Menshengeschlechts (1774-1774)'da kavimlerin eğitiminde dinin temel olduğunu göstermeye çalışıyordu. Böylece romantik mitografi doğmuş oldu.

Fransız İhtilâli'nin ertesinde geçmişe yönelik çalışmalar yapıldı ve keşiften keşfe koşuldu. Hint dinleri, Mısır medeniyeti, İran, tarih öncesi kalıntılarının keşfi ortaya kondu. Bu, tarihî bilimlerin (Arkeoloji, Filoloji, Orientalizm, Etnografi) doğuşu idi. Bulunan malzemelerin çoğalması, bu dokümanların envanterinin yapılması, tasnif ve tedkiki "Tarihî tenkid" ve "Mukayeseli Filoloji"nin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Hint ve İran dinî metinlerinin keşfi, arî dinlerin akrabalığına dair araştırmalara yol açtı. Bu mukayeseli filoloji çalışması Max Müller'e (1823-1900), insanlığın arkaik dinî düşüncesine dair araştırma fikrini ilham etti. Dilbilimci, oryantalist, Dinler Tarihinde filolojik ekolün kurucusu olan Max Müller, mukayeseli dillerden hareketle dinleri ve mitleri inceledi.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlayan prehistorik araştırmalar insanlığın ilk çağlarına dair belgeler ortaya koydular.

Kolonizasyondan doğmuş olan Etnografi, batı insanına yabancı gelen ve ibtidai denilen kavimlerin dinî fenomenlerine dikkat çekti.

Pozitif olaylar üzerine kümelenmiş bir dinler araştırması **Menşe ve Gelişme** kavramlarını ön plana çıkardı ve çeşitli yorumlar (animizm, totemizm, mana vs.) ileri sürüldü. Darwin'in biyolojik şeması dinin menşe ve tekâmülüne dair araştırmalara nakledildi. Evrimci teori ve izahlara karşı reaksiyon gecikmedi ve Andrew Lang, W. Schmidt gibi bazı etnologlar, bir yüce varlığa inanca tanıklık eden arkaik medeniyete bir Ürkultur'un kalıntılarını buldular.

Viyana ekolünün çalışmaları yazısız kavimlerin dinlerini tedkikte yeni bir yol açtı. Karşılaştırma yolları kullanılarak, akraba medeniyetler tanınmaya çalışıldı. Bu tarihî ve etnolojik metod **historico-culterelle metod** diye bilinmektedir.

XIX. yüzyılda tarihî araştırma ile romantizm arasındaki zıtlıklar kendini gösterdi. Benjamin Constant (1767-1830) bu iki akımın sentezini hazırladı. Bu yüzyılda arkeolojik, filolojik, epigrafik dokümantasyona dayanan tarihî araştırma ile Sturm und Drang'dan esinlenen romantik akım birbiriyle çatışmıştır.

Dinî düşüncede muhayyile ve hassasiyetin önemini vurgulayan romantik hareket ortamında Fustel de Coulanges (1830-1889)'ın La Cité Antique'i şu temel kuralı vaz etti: Tarihçi doğrudan ve sadece metinleri, en ince detayına kadar incelemek ve onların gösterdiklerine inanmakla yükümlüdür."

Hollanda'da C. P. Tiele (1830-1902) tarafından yönetilen düşünürler grubu, teoloji yerine dinler bilimini koyuyordu. 1877'den itibaren Reforme

teoloji kürsüleri Hollanda'da yerlerini "dinî fenomenin tedkiki" ile yükümlü kürsülere bırakmıştı.

Chantepie de la Saussaye, bir dinî fonomenoloji el kitabı hazırladı: Lehrbuch der Religions geschichte (1887). Yazar üç yol tesbit etmektedir:

- a) Felsefe: Dinin öz ve menşeiini tedkik eder.
- b) Tarih: Çeşitli dinlerle meşgul olur.
- c) Fenomenoloji: Dinî fenomenlerle ilgilenir.

Berlin'de Otto Pflleiderer dinî felsefe ile dinler biliminin ittifakını gerçekleştirmeye teşebbüs eder. Ona göre dinler bilimi, dinî duygunun tezahürleri olarak mülhaza edilen bütün dinlerin tarihi olmalıydı.

Dinî fenomen üzerine merkezileşen bu araştırma Fransa'ya da sıçradı ve orada Collége de France'da tesis edilen Dinler Tarihi kürsüsü Albert Réville'e (1826-1906) teslim edildi. Ernest Renan (1823-1892) bu harekete katıldı. Tiele ekolü çizgisinde bu hareket, dinin tarihî formlarından çok özü üzerinde durdu.

1880'den 1900'e kadar genç dinler bilimi, bir takım olaylarla belirlenen bir artış sürecine girer: Hollanda, Paris, Bruksel, Louvain'de dinler tarihi kürsülerinin kurulması; Paris'te, Revue de l'Histoire des religions ve Revue des religions dergilerinin, Louvain'de de Meséon'un çıkmaya başlaması, 11-23 Eylül 1893'te Chicago'da World's Parliament of Religions'un toplanması gibi.

Böylece doğmakta olan dinler bilimi, beşerî bilimlerin tarihî-kültürel ekseninde yerini almış, bir taraftan tanılar, diğer taraftan politik hareketlerin müdahaleleri içinde kendi yolunu bulmuştur.

Denilebilir ki 1900'de Paris'te toplanan Dinler Tarihi kongresi, dinler bilimi alanında bir dönüm noktası olmuştur.

II. Dinî Fenomen ve Tarihî Formları

XIX. yüzyılda Dinler Bilimi'nin konusu yavaş yavaş ortaya çıktı. Bir taraftan dinî fenomenin evrensel ve spesifik olduğu farkedildi. Diğer taraftan da zaman ve mekan içinde yaşanmış bu fenomenin çeşitli tarihi tezahürleri kendini gösterdi. Böylece XX. yüzyılın başından iki anahtar kelime konuya çift yaklaşımı gösterdi ki bunlar tarih ve fenomenoloji'dir.

XIX. yüzyılın ve XX. yüzyılın başında araştırmacılar, dinler biliminin konusu olan dinin hem fenomen hem de tarihî form olmak üzere iki vechesinin olduğunu farkettiler. Fakat diğer bir temel unsurun yeterince farkında olunmadığı ki bu da dinî tarihin merkezinde ve yaşanmış fenomenin menşeiinde bulunan

dindar insan (homme religieux) idi. Nathan Söderblom ve Rudolf Otto, dinler biliminin bu vechesini tedkike koyuldular.

1913'te ERE'deki "Holiness" maddesinde N. Söderblom (1866-1931) kutsal dinin temel kavramı ve başlıca işareti olarak niteledi. R. Otto (1869-1937), 1917'de neşrettiği Das Heilige'de dinî fenomenin temelde kutsalın tecrübesi olduğunu ifade ediyordu.

Otto, dinî fenomen üzerinde durması ve bu fenomenin indirgenemez olduğunu göstermesi bakımından takdire şayandır. O, dinler tarihinin merkezine dinî fenomeni yerleştirmiştir. Ve yine o, fenomenin tedkikinin, dindar insan ve onun davranışını tedkikten ayırlamayacağını göstermiştir.

III. Dinî Fenomen ve Onun Tarihî Formlarının İlmî Tedkiki

Dinler Bilimi'nin teşekkülünün ana etaplarını ve bu ilmî disiplinin konusunu kısaca gözden geçirdikten sonra şimdi de dinler biliminin konusunun farklı ele alınış şekillerini açıklayabiliriz ki bunları üç başlık altında toplamak mümkündür:

1) **Tarihî yaklaşım:** Kutsalın morfolojisiyle bizi karşı karşıya bırakan belgelerin tedkikidir.

2) **Fenomenolojik yaklaşım:** Fenomenin dinî motifini tesis yani tipoloji yaşanmış çerçeve ve dindar adamın tanıklığını ifade eder.

3) **Hermenötik etap:** Fenomenolojik yaklaşımdan sonra dinler tarihçinin, anlam ve mesajı araştırmaya koyulmasıdır.

Bunları tek tek açıklamak gerekirse:

1. Dinler Tarihi

Tarihî yaklaşım, dinler biliminin ilk teşebbüsüdür. Tarihî yaklaşım, Tarih öncesi uzmanları, arkeologlar, oryantalistler, filolog ve etnologlar gibi uzmanlarca toplanmış dokümanlarla oluşmuş geniş bir tarihî birikime dayanır. Bu dokümanlar incelikte bu uzmanlarca incelenir.

Tarihî araştırma insanlığın, zaman ve mekan içinde yaşanmış çeşitli dinî tecrübeleriyle ilgilenir ki biz bu tecrübeleri metinler, tapınaklar, mezbahlar, kutsal kitaplar, mitler, semboller ve adanmış insan vasıtasıyla bulmaktayız.

Dinler Tarihçi, malzemeleri tesbit ettikten sonra onları, özel sosyo-kültürel çerçevelerine göre yerleştirir. Dinler Tarihçi konunun sosyal boyutunu da hesaba katmalıdır.

2. Fenomenolojik Yaklaşım:

Dinler Tarihi dinî fenomeni ancak insan, insanın söz ve davranışıyla yakalayabilir. Dinî fenomenin her ifadesi belli bir çerçevede yaşanmış tecrübedir. Dolayısıyla özel bir fenomeni genel bir öze bağlamayı hedefleyen fenomenolojik analiz söz konusudur. Fenomenoloji anlama idealini, tarihî araştırmaya bağlı kalarak gerçekleştirmelidir. Tarih ve Fenomenoloji karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar.

Chantepie de la Saussaye'e (1848-1920) göre fenomenolojinin özü bir taraftan temel tezahürler seçmek diğer taraftan da anlamı yakalamaktır. G. van der Leeuw (1890-1950) de öz-tezahür kavramlarını ele alır.

Durkheim, Söderblom, Otto gibi M. Eliadede kutsal, Dinler Bilimi'nin temeli kabul eder. Eliade, kutsalın tezahürünü hiérohanie diye adlandırır. Hierophanique realite ile irtibata geçen insan ise "homo religiosus" olarak adlandırılır.

Eliade'in metodunun teşekkülünde iki temel unsur söz konusudur ki bunlar da kutsal ve homo religiosus'tur.

Kutsalın morfolojisiyle bizi karşı karşıya getiren tarihî yaklaşımı fenomenolojik yaklaşım takip eder. Fenomenoloji, ele aldığı fenomenleri adlandırma ve sınıflandırma ile işe başlar. Buna ilaveten yapılanın envanterini yapar ki bu da tipoloji ile neticelenir. Bununla birlikte fenomenolojinin rolü fenomenleri sınıflandırma veya tipoloji ile sınırlanamaz. O, fenomenlerin anlamını hem tarihî şartları içinde, hem de dindar adamın davranışı içinde anlamaya çalışır..

Pettazzoni'ye göre fenomenoloji tarihin dinî yorumu veya anlaşılmasıdır.

Dinler tarihçinin bu yaklaşımı insanın tecrübesi olması açısından dinî fenomenleri deşifre etme teşebbüsüdür.

3. Hermenötik (Herméneutique)

Hermenötik yorum ilmidir. Dinler tarihinde hermenötik, daha önce zikredilen iki yaklaşıma yani bir taraftan kutsalın morfolojisini inceleyen tarihî yaklaşıma, diğer taraftan onun tipolojisini yapıp insanın kutsalla karşılaşmasındaki tecrübesini açıklayan fenomenolojik yaklaşıma eklenir. Eliade, Dinler Tarihinin hermenötek alandaki görevini net bir şekilde şöyle tanımlar: "Dinler Tarihinin nihaî hedefi homo religiosus'un davranış ve zihnî dünyasını anlamak ve başkalarını aydınlatmaktır." Eliade'a göre hermenötik yaklaşımda iki etap vardır. İlki, dinî fenomenlerin anlam ve manevî muhtevalarını, bu fenomenleri yaşayanlara göstermek, ikincisi de bu fenomenlerin mesajının anlamını modern cemiyetlerin insanına aktarmaktır.

4. Dinler Biliminde Karşılaşmacılık

XVII. yüzyıldaki çeşitli denemelerden sonra karşılaştırmalı mitografi gerçek canlılığını XVII. asırda gösterdi. Yazarlar mitlerin izahı ve kitabı mukaddesteki hikayelerin çerçevesine yerleştirilmesiyle ilgilendiler. Onlara göre mitler, Kitab-ı Mukaddes hikayelerinin bozulmasıdır.

1856'da M. Müller *Essay on Comparative Mythology*'yi neşretti. Hind-Avrupa dilleri arasında akrabalığın keşfi karşılaştırmalı filolojinin doğmasına sebep oldu.

XX. yüzyılın başında dinî etnoloji alanındaki tartışmalar, karşılaştırma metoduna dair önemli tartışmalara yol açtı. Etnoloji alanındaki iki büyük uzman olan Fritz Graebner (1877-1934) ve Wilhelm Schmidt (1868-1954) tarihî-karşılaştırmalı araştırma için yeni perspektifler açtı. Dinlerin tedkikinde onlar, akrabalıklarını görmek, iyi yorumlayabilmek, değişiklikleri ortaya çıkarmak için çeşitli kültürleri yaklaştırmaya teşebbüs ettiler.

Pinard de la Baullayc eserinde XIX ve XX. yüzyıl karşılaştırmalı araştırmanın geniş bir sentezini verdi.

Dinler bilimi karşılaştırmalı araştırmadan vazgeçemez, ancak şunu da unutmamak gerekir ki dinler tarihî yaşanmışa eğilir ve onun malzemeleri tarihî somutlukta tesis edilmiş olmalıdır.

Mukayeseli metodun yeni bir vechesi Georges Dumézil tarafından ortaya konulmuştur.

Dinler Tarihi Alanında Son Çalışmalar

1. Dinlerin Genel Tarihi

a) *Les Religions du Monde*, Paris 1981 (Man and his Gods Londres 1971'in çevirisi).

b) *Guide Illustré des Religions dans le Monde*, Paris 1985 (The World's Religions, Londres 1982'in tercümesi).

c) P. Tacchi Venturi, *Storia delle Religioni*, Torino 1934, 6. baskı, 5 cilt 1970-71.

d) M. Gorce et R. Mortier, *Histoire Générale des Religions*, 4 cilt, Paris 1944, 45, 60.

e) *Histoire des religions*, 5 cilt, Paris 1955.

f) C. J. Biceker, G. Widengren, *Historia Religionum*, 2 cilt, Leiden 1969-71.

g) *Histoire des Religions (Plérade)*, 3 cilt, Paris 1970-76.

h) Asmussen, Laessoe, Colpe, *Handbuch der Religionsgeschichte*, 3 cilt, Göttingen 1971-75.

- i) M. Meslin, *L'Expérience Humaine du Divin*, Paris 1988.
j) M. Clavenot, *L'état des Religions dans le Monde*, Paris 1987.
k) G. Balandier (dir), *Le Grand Atlas des Religions*, Paris 1988.
l) J. Ries (ed), *Trattato di Antropologia del sacro*, 7 cilt, Milano, cilt 1: Le origini e il problema dell' homo religiosus 1989; cilt 2; L'uomo indoeuropeo e il sacro, 1991.

m) *Religions du Monde*, 13 cilt, Paris 1963-1966.

2. Sözlük ve Ansiklopediler

Marguerite M. Thiollier, *Dictionnaire des Religions*, Paris 1966, 1971.

Les religions, (Marabout), Paris 1972, 1974.

Dictionnaire des mythologies, 2 cilt, Paris 1981.

P. Poupard, J. Vidal v.dğr., *Dictionnaire des religions*, Puf, Paris 1984, 1985.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. baskı, 7 cilt, 1956-65.

Itastings, ERE, 13 cilt, Edinburg 1908-1926.

A. di Nola (ed), *Enciclopedia delle religioni*, 6 cilt, Firenze 1970-1976.

M. Eliade, *The Encyclopedia of Religion*, 16. cilt, New York 1987.

3. Araştırma Etapları

J. Réville, *Les phases successives de l'histoire des Religions*, Paris 1909.

H. Pinard de la Boullaye, *L'étude Comparée des religions*, 2 cilt, Paris 1922, 1929.

W. Schmidt, *Origine et évolution de la religion*, Paris 1931.

J. Waardenburg, *Classical Approaches to the Study of Religion*, 2. cilt, Monton 1973.

J. Ries, "Quelques Aspects de la Science des Religions à la fin du XIXe siècle", L. Portier, *Le Dessier Hyacinthe*, Louvain -la- Neuve 1982.

Fr. Whaling, *Contemporary Approaches to the Study of Religion*, 2. cilt, Mouton 1983.

4. Problemler ve Metotlar

M. Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Paris 1971.

M. Meslin, *Pour une Science des Religions*, Paris 1973.

5. Mukayeseli Araştırmalar

a) Mukayeseli metot

Pettazzoni, *Essays on the History of Religions*, Leiden 1954.

Parrinder, *Comparative Religion*, London 1962, 1975.

P. Ricoeur, *Le Conflit des Interprétations, Essain d'herméneutique*, Paris 1969.

U. Bianchi, *The History of Religions*, Leiden 1975.

b) Mukayeseli araştırmalar

- Esnoul, Garali v.dğr., *Suorces Orientales*, 8. cilt, Paris 1959-1971.
- M. Eliade, E. Junger (ed), *Antaios*, 12 ciltlik periyodik Stuttgart, 1960-1971.
- M. Eliade, Kitagawa (ed), *History of Religions, An International Journal for Comparative Historical Studies*, Chicago 1961 vd.
- J. Ries (ed), *Homo Religiosus kolleksiyonu*, Louvain -la- Neuve, 14 cilt, 1978-1991.
- J. Waardenburg, *Religionen und Religion, Systematische Einführung in die Religionwissenschaft*, Berlin 1986.
- a. mlf., *Perspektiven der Religionswissenschaft*, Echter Verlag 1993.
- G. Schmid, *Principles of Integral Science of Religion*, La Haye-Paris, Monton 1979.
- W. C. Smith, *The Meaning and and of Religion*, New York 1962.
- E. J. Sharpe, *Comparative Religion*, Londres 1986.
- E. J. Sharpe, *Method and Theory in the Study of Religion*, Toronto 1989.
- J. de Vries, *Perspectives in the History of Religions*, Berkeley 1977.
- J. Goulet, *Construire une science de la religion*, Montréal, Fides 1987.
- J. Ségu, *Introduction aux sciences humaines des religions*, Paris 1970.
- *Problèmes et methodes d'histoire des religions*, Paris, PUF, 1968.
- K. Rdolph, *Historical Fundamentals of the Study of Religions*, New York 1985.
- N. Smart, *The Science of Religion*, Princeton 1973.
- F. Stolz, *Grundzüge der Religionswissenschaft*, Göttingen 1988.
- S. Ménard, *Introduction à l'histoire des religions*, Paris 1987.
- F. Whaling (ed), *Religion in today's world*, Edinburg 1987.